

İbn Ebi'l-İsba' ve Bedî' İlimindeki Yeri

Mustafa Aydın¹

Öz

Hayatının büyük kısmını Eyyûbîler, son yıllarını ise Memlûkler döneminde geçiren ve “Mısır şairi” diye anılan İbn Ebi'l-İsba', döneminin önemli edebiyatçılarından biri olup belagat ilminde önde gelen âlimlerdendir. Kendi eserleri dışında edebiyat ve biyografi kitaplarında çok sayıda şiiri yer alan İbn Ebi'l-İsba', şiirlerinde edebî sanatlara yoğun bir şekilde yer vermiştir. İbn Ebi'l-İsba', özellikle Tahrîr'u't-Tahbîr ve Bedî'u'l-Kur'ân isimli eserlerinde bedî' ilmine önemli katkılarda bulunmuştur. O, bedî' ilmi konusunda bu ilmin öncüleri olan İbnü'l-Mu'tez ve Kudâme b. Ca'fer gibi belagatçilerden istifade etmiş, bunun yanı sıra bedî' ilminde kendisinden öncekilerin keşfedemediği otuz kadar sanat keşf etmiştir. Zaman zaman kendisinden öncekilere tenkitlerde bulunduğu da görülmektedir. O, açıkladığı bir sanatı Arap şiiri, Kur'ân âyetleri, hadisler, büyüklerin sözleri, atasözleri ve özdeyişlerden örneklerle izah etmiştir. Onun belagat ilmine önemli katkılarından biri de, birbirine benzer sanatlar arasındaki farkları açıklamasıdır. Bu makalede, İbn Ebi'l-İsba'ın hayatı ve ilmi kişiliğinden kısaca bahsedildikten sonra, onun Tahrîr'u't-Tahbîr isimli eseri esas alınarak müellifin bedî' ilminde keşf etmiş olduğu otuz sanatın tanımları verilmiş ve her bir sanat müellifin zikrettiği en az bir örnekle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

İbn Ebi'l-İsba' • Tahrîr'u't-Tahbîr • Bedî'u'l-Kur'ân • Bedî' • Belagat • Şiir

İbn Abî Al-İsba' and His Place in 'İlm Al-Badî'

Abstract

Ibn Abî al-İsba' was a prominent man of letters who spent most of his life under the Ayyubid rule and his last years in the Mamluk Sultanate. Regarded as the “Poet of Egypt,” he was one of the leading scholars in 'ilm al-balāgha, the rhetorical science. Besides his own works, Ibn Abî al-İsba' had a considerable number of his poems included in literature books and biographies, and he made abundant use of literary devices in these poems. Ibn Abî al-İsba' made significant contributions to 'ilm al-badî', the science of embellishments, especially with his works Tahrîr al-Taḥbîr (Writing Elegant Compositions) and Badî'al-Qur'ân (Embellishments in the Koran). Benefiting from the rhetorical knowledge of such orators as Ibn al-Mu'tazz and Qudāmah ibn Ja'far, who were pioneers in the science of embellishments, Ibn Abî al-İsba' researched 30 literary figures in 'ilm al-badî'. This distinguished him from his predecessors, and there were even times when he criticized those who preceded him. He explained literary figures using examples from Arabic poetry, verses from the Koran, the hadith, sayings of the elders, proverbs, and aphorisms. Another important contribution he made to rhetorical science was how he accounted for the differences between similar literary figures. After a brief summary of Ibn Abî al-İsba's life and character as a scholar, this article will define and further clarify the 30 literary figures that the author unearthed in his work Tahrîr al-Taḥbîr using at least one of the author's own examples to examine each one.

Keywords

Ibn Abî al-İsba' • Tahrîr al-Taḥbîr • Badî'al-Qur'ân • Embellishment • Rhetoric • Poet

1 Sorumlu Yazar: Mustafa Aydın (Dr.), İstanbul Ayyansaray Üniversitesi Öğretim Üyesi, İstanbul Türkiye. Eposta: mustafaaydin@aydin.edu.tr; mustafaaydin@bil.com.tr

Atf: Mustafa Aydın, “İbn Ebi'l-İsba' ve Bedî' İlimindeki Yeri,” *darulfunun ilahiyat* 29/2, (Aralık, 2018): 309-341.
<https://dx.doi.org/10.26650/di.2018.29.2.0012>

Extended Summary

Born in Egypt in the year 585/1189 (or 589/1193), Ibn Abī al-Isba' el- Mısırī passed away in Egypt in 23 Shawwal 654 (November 13, 1256). He spent the most of his life in the Ayyubid Period (1171–1462) and his last years in the Mameluke Period (1250–1517). He took courses on interpretation, hadith, and fiqh, as well as on languages and literature from some major scholars of his time, including the renowned hadith scholar, Muhammed Zekiyuddīn el-Munzīrī, the Shafīi qadī and poet Ibn Senāulmulk, es-Sīrāc el-Verrāk, Afīfuddīn et-Tilimsānī, and Ebu'l-Huseyin el-Cezzār.

Having witnessed many incidents caused by the civil wars and the wars against the Crusaders and the Mongols throughout the social life of his period, Ibn Abī al-Isba' spent his life dealing with science and writing, staying away from the politics. As a result, he became one of the most important people of the period, especially with regard to his works in the field of literature.

Also referred as the Egyptian poet, Ibn Abī al-Isba' had many poems published in literature and biography books in addition to his own works. He is one of the leading scholars in the art of rhetoric during the period. He also included a great deal of literary arts in his poems.

It is in his most well-known works where he studied the laconic side of the Quran in a literary sense that made the author famous. Foremost among these works, which are present in the resources, are the *Tahrīru't-Tahbīr fī Sīnā'ati'ş-Şi'r ve'n-Neşr ve Beyāni I'cāzi'l-Kur'ān* and *Bedī'u'l-Kur'ān*, in which he analyzed versification and the art of prose and made a laconic study of the Quran.

This study introduces Ibn Abī al-Isba'’s contributions, especially those made to the *Bedī'* art (the art of beautifying words). His life story is told in brief and his works, *Tahrīru't-Tahbīr fī Sīnā'ati'ş-Şi'r ve'n-Neşr ve Beyāni I'cāzi'l-Kur'ān* and “*Bedī'u'l-Kur'ān*” are introduced. Afterwards, the arts he invented are addressed one by one and explained using his own examples.

Ibn Abī al-Isba' mentioned 125 arts belonging to the *Bedī'* art in *Tahrīru't-Tahbīr* and added 7 more types in *Bedī'u'l-Kur'ān*; however, he removed some 12 arts mentioned in *Tahrīru't-Tahbīr* from his second work, because they are not present in the Quran. He mentioned the art “*i'tilāfu'l-kāfiye ma'a mā yedullu 'aleyhi sāiru'l-beyt*” (اختلاف القافية) (مع ما يدل عليه سائر البيت) in *Tahrīru't-Tahbīr* as “*i'tilāfu'l-fāsila ma'a mā yedullu 'aleyhi sāiru'l-kelām*” (اختلاف الفاصلة مع ما يدل عليه سائر الكلام) in *Bedī'u'l-Kur'ān*, and he pleaded **that the Quran is not a poem** as the reason. Likewise, he mentioned the art he named *tasarruf* in *Tahrīru't-Tahbīr* as *aktidar* in *Bedī'u'l-Kur'ān*. He divided the types of *Bedī'* into two groups in the work: original and secondary, each consisting of three parts. He described the ones produced by Ibnu'l- Mutezz' and Kudāme b. Ca'fer as the originals,

while those invented by the other scholars who followed are described as the secondary group. In the first chapter, he presents the original group, and in the second chapter, he presents the other bedî' types, which are comprised of 65 art types. He describes the 30 art types, which he invented himself, in the third chapter of his book. It is also observed that Ibn Abî al-İsba' also changed the names of some art types in the third chapter.

Ibn Abî al-İsba' also wrote *Bedî'u'l-Kur'ân* with the intent of explaining the types of bedî' art present in the Quran. He shortened this book from his work titled *Tahrîru't-Tahbîr*, where he reexamines part of the *Tahrîru't-Tahbîr*, which is about the literary arts present in the Quran. In this work, he analyzes a total of 109 types of literary arts, and he explains the types of literary arts using examples from the Quran. He does not include the 22 art types present in his work of *Tahrîru't-Tahbîr*, probably because he could not find any examples from the verses in the Quran. On the other hand, he added six more art types into this book (tafsîl, ilcâ', tanzîr, remz ve îmâ', tefrîk ve cem', ziyâde) that are not present in *Tahrîru't-Tahbîr*. The author's goal with this book, which he presents using great examples and explanations, is that types of rhetoric **do not only pertain to poets' poems and writers' prose**.

While compiling both of his books, Ibn Abî al-İsba' made use of many works written up until his day, and he mentions these works, along with their writers' names, in the prefaces of his book. This adds more value to his works and shows that he had a meticulous and scientific personality. The authors and their works about which we provide concise information one by one, in chronological order, are as follows: *el-Beyân ve't-Tebyîn* by el-Câhîz (d. 255/869), *Kitâbu'l-Bedî'i* by Halîfe Ibnu'l-Mu'tez (d. 296/908-909), *Nakdu's-şii'ir* by Kudâme b. Ca'fer (d. 337/948), *en-Nuket fi'l-câzi'l-Kur'ân* by er-Rumm Ibn Abî al-İsba' nî (d. 384/994), *el-'Umde...* by Ibn Raşîk el-Kayrevânî (d. 456/1064), *Sırru'l-Fesâha* by İbn Sinân el-Hafâcî (d. 466/1073), *Esrâru'l-Belâğa* by Abdulkâhir el-Curcânî (d. 471/1078), *el-Bedî' fi Nakdi's-Şi'r* by Usâme b. Munkız, *Nihayetu'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İcâz* by Fahreddin er-Râzî (d. 606/1026), *Miftâhu'l-Ulûm* by es-Sekkâkî (d. 626/12339), and *el-Meselu's-Sâir*; by the renowned clerk of Ayyubids, Ziyâuddin İbnu'l-Esîr (d. 637/1239).

Ibn Abî al-İsba' followed the important rhetoric scholars we mentioned by using the word bedî' about all the beauty types whose meanings are composed of statement and bedî'. He stated that the number of beauties of the remarks described as bedî' is very high, that there are usûl and furu' among them, and that he invented 30 art types in accordance with the previous scholars' techniques. He ordered them as follows:

1. **Tahyîr** (التخيير), 2. **Tedbîc** (التدبيح), 3. **Temzîc** (التمزيح), 4. **İstiksâ'** (الإستقصاء), 5. **Bast** (البسط), 6. **el-Hecâ' fi ma'razi'l-medh** (الهجاء في معرض المدح), 7. **Unvân** (العنوان), 8. **Îzâh** (الْحَيْدَّةُ وَالْإِنْتِقَالُ), 9. **Teşkîk** (التَّشْكِيكُ), 10. **Ferâid** (الفرائد), 11. **Hayde ve'l-İntikâl** (الحَيْدَةُ وَالْإِنْتِقَالُ), 12. **Şemâte** (الشَّمَاتة), 13. **Tehekküm** (التَّهَكُّمُ), 14. **Tendir** (التندير), 15. **el-İscâl ba'de'l-**

muğâlata (الإسجال بعد المغالطة), 16. **İlgâz ve ta'miye** (الإلغاز والتعويبة), 17. **Tasarruf** (التصرف) - *Bedî'u'l-Kur'ân*'da "*İktidâr*"-, 18. **Nezâhet** (النزاحة), 19. **Teslîm** (التسليم), 20. **İftinân** (الإفتنان), 21. **Mürâca'at** (المراجعة), 22. **Selb ve îcâb** (السلب والإيجاب), 23. **İbhâm** (الإبهام), 24. **el-Kavl bi'l-mûceb** (القول بالموجب), 25. **Hasru'l-cüz'î ve ilhâkuhu bi'l-küllî** (حصر الجزئي وإلحاقه), 26. **Mukârene** (المقارنة), 27. **Münâkaza** (المناقضة), 28. **İnfisâl** (الانفصال), 29. **İbdâ'** (الإبداع), 30. **Hüsni'l-hâtîme** (حسن الخاتمة). These art types are examined, described, and exemplified one by one in our article.

In summary, Ibn Abî al-Isba' made important contributions to the discipline of *bedî'* especially thanks to his works titled *Tahrîru 'l-Tahbîr* and *Bedî'u'l-Kur'ân*. He benefited from the works of earlier leading scholars of the rhetoric discipline, including Ibnu'l-Mu'tez and Kudâme b. Ca'fer, but he also invented about 30 new art types himself that the scholars before him could not come up with. Furthermore, even as Ibn Abî al-Isba' criticized the scholars before him from time to time, he also explained each and every type of art using examples from Arabic poems, verses of the Quran, hadiths, utterances of the elders, proverbs, and sayings. One of the contributions he made to the rhetoric discipline is how he explained the differences between similar art types.

İbn Ebi'l-İsba' ve Bedî' İlimindeki Yeri

Hayatı ve İlmî Kişiliği

Döneminin önemli edebiyatçılarından biri olduğu ifade edilen İbn Ebi'l-İsba'ın tam adı, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdilvahid b. Zâfir b. Abdillah b. Muhammed el-Mısrî'dir. 585/1189 (veya 589/1193) yılında Mısır'da doğmuş ve 23 Şevval 654'te (13 Kasım 1256) Mısır'da vefat etmiştir.² el-Mısrî nisbesinin yanısıra, el-Bağdâdî, el-Kayrevânî ve el-Advânî nisbelerinin de olduğu zikredilmektedir. Kendisine el-Advânî nisbesi verilmesinin, muhtemelen Cahiliye şairi Zü'l-İsba' el-Advânî ile isim benzerliği sebebiyle yapılmış bir karıştırmadan kaynaklanmış olabileceği ifade edilmektedir.³

İbn Ebi'l-İsba', hayatının büyük kısmını Eyyûbîler (1171-1462), son yıllarını ise Memlükler (1250-1517) döneminde geçirmiştir. Eyyûbîler, İbn Ebi'l-İsba'ın aslı vatani olan Mısır'a hicri 567-648 yıllarında hâkim olmuştu. Buna göre İbn Ebi'l-İsba', hayatının son altı yılını Memlükler döneminde geçirmiştir.⁴

İbn Ebi'l-İsba', hadis âlimi Muhammed Zekiyyüddîn el-Münzîrî, Şafî kadısı ve şair İbn Senâülmülk ile es-Sirâc el-Verrâk, Afîfüddin et-Tilimsânî ve Ebu'l-Hüseyn el-Cezzâr gibi edip ve alimlerden tefsir, hadis ve fıkın yanı sıra dil ve edebiyatla ilgili dersler almıştır.⁵

İbn Ebi'l-İsba', siyasetten uzak durmuş, şiirlerinde kralları veya sultanları övüp yermemiş, ilim ve telif ile meşgul olmuştur.⁶

İbn Ebi'l-İsba'ın yaşadığı dönemde sosyal hayat, haçlılar ve Moğollara karşı yapılan savaşların, dâhilî karışıklıkların sebep olduğu pek çok olaya tanıklık

2 Cemâlüddîn Ebû Hâmid Muhammed b. Ali el-Mahmûdî İbnu's-Sâbûnî, *Tekmiletü İkmâli'l-İkmâl*, Tah. Mustafa Cevâd, Bağdat: Matba'atu'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-İrâkî, 1377/1957,13-14; Ebu's-Safâ Salahuddin Halil b. Aybek b. Abdillah Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XIX, 5-6, 10; Salahuddin Muhammed b. Şâkir b. Ahmed ed-Dârânî Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, b.y., (ty.), II, 363-64; Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî ez-Zâhirî İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi*, VII, 308-309; *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, (ty.), VII, 37; İsmail Durmuş, "İbn Ebü'l-İsba'", 467-469.

3 İsmail Durmuş "İbn Ebü'l-İsba'", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (1999), XIX, 467.

4 Hammûd Hüseyin Yûnus, *en-Nakd inde İbn Ebi'l-İsba' el-Mısrî*, Dımaşk, 2010, 17; Hıfînî, "Bedî'u'l-Kur'ân Mukaddimesi", I, 57, 62; Durmuş, "İbn Ebi'l-İsba'", 467.

5 İbn Ebi'l-İsba', hayatı, ilmî - edebî kişiliği ve eserleri hakkında fazla bilgi için bkz. Dr. Hıfînî Muhammed Şeref, *Tahrîru't-Tahbîr mukaddimesi*, 1-53; Bedî'u'l-Kur'ân Mukaddimesi, I, 57-95; krş. Durmuş, "İbn Ebü'l-İsba'", 467.

6 Yûnus, *en-Nakd inde İbn Ebi'l-İsba' el-Mısrî*, 19; Hıfînî, "Bedî'u'l-Kur'ân Mukaddimesi", I, 59.

etmiştir. Selahaddin Eyyübî döneminde görülen istikrar ve adaletin, ondan sonraki yöneticiler döneminde bozulduğu görülmektedir.⁷

Birçok eseri bulunduğu ifade edilen⁸ İbn Ebi'l-İsba'ın bedî' ilmiyle ilgili eserleri şunlardır:

Tahrîru't-Tahbîr fî Sınâ'ati's-Şi'r ve'n-Neşr ve Beyâni İ'câzi'l-Kur'ân.

İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*'de bedî' ilimine ait 125 sanat zikretmiştir. *Bedî'u'l-Kur'ân* isimli eserinde buna 7 nevi daha eklemiş, fakat *Tahrîru't-Tahbîr*'de zikrettiği 12 sanatı Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmadığı için çıkarmıştır. Bir sanatın ismi de her iki eserde değişiktir. *Tahrîru't-Tahbîr*'de “i'tilâfu'l-kâfiye ma'a mâ yedüllü 'aleyhi sâiru'l-beyt” şeklinde zikrettiği sanatı, *Bedî'u'l-Kur'ân*'da “i'tilâfu'l-fâsıla ma'a mâ yedüllü 'aleyhi sâiru'l-keîâm” diye zikretmiştir. Buna gerekçe olarak Kur'ân'ın şiir olmadığını göstermiştir.¹⁰ Yine *Tahrîru't-Tahbîr*'de “tasarruf” ismiyle zikrettiği sanatı, *Bedî'u'l-Kur'ân*'da “iktidâr” şeklinde zikretmiştir.¹¹

Üç bölümden oluşan eserinde yazar, bedî' türlerini asıllar ve fer'iler olarak iki kısma ayırmıştır. Bunlardan İbnu'l- Mutezz' ve Kudâme b. Ca'fer'in ortaya koyduğu sanatları asıllar olarak belirlemiş ve birinci bölümünde bu aslî sanatlara yer vermiştir. İbnu'l- Mutezz ve Kudâme'den sonraki alimlerin keşfettiği bedî' türlerini de ferî'ler olarak nitelemiş ve altmış beş sanattan oluşan bu bedî' türlerini de ikinci bölümde de ele almıştır. Bu konuda çalışmalarını sürdüren müellifin kendisi de otuz sanatı keşfedip bunları da eserinin üçüncü bölümünde açıklamıştır. İbn Ebi'l-İsba'ın bu bölümde ayrıca bazı sanat adlarını değiştirdiği de görülür. Mezkur eser Hıfî Muhammed Şeref tarafından tahkik edilerek 1383 yılında Kahirede yayınlanmıştır.¹²

7 Yûnus, *en-Nakd inde İbn Ebi'l-İsba'* el-Misrî, 20.

8 İsmail Durmuş, “İbn Ebü'l-İsba,” 468.

9 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 224.

10 İbn Ebi'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, 89.

11 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 582; *Bedî'u'l-Kur'ân*, 289; Eser hakkında fazla bilgi için bkz. Dr. Hıfî Muhammed Şeref, “Tahrîru't-Tahbîr Mukaddimesi”, 50-58; “Bedî'u'l-Kur'ân Mukaddimesi”, I, 88- 91; krş. İsmail Durmuş, “İbn Ebü'l-İsba',” 468.

12 İbn Ebi'l-İsba', “Muhakkikin Mukaddimesi”, *Tahrîru't-Tahbîr*, 56; krş. İsmail Durmuş, “İbn Ebü'l-İsba',” 468; Kenan Demirayak, M Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 89.

Bedî' u'l-Kur'ân.

İbn Ebi'l- Esba' bu eserini Tahrîrû't-Tahbîr adlı eserini ihtisar ederek ortaya koymuştur. Kur'ân-ı Kerimde mevcut bedî' sanat türlerini açıklamak amacıyla bu eserini telif eden yazar, eserinde de Tahrîrû't-Tahbîr'in Kur'an'la ilgili edebî sanatlar kısmını da yeniden ele alarak incelemiştir. Toplam 109 edebî sanat türünü incelediği bu çalışmasında edebî sanatları Kur'an-ı Kerimden örneklerle açıklamıştır. Tahrîrû't-Tahbîr'inde mevcut yirmi iki sanatı muhtemelen ayet-i kerimelerden örnek bulamadığı için bu eserinde zikretmemiştir. Fakat diğer taraftan Tahrîrû't-Tahbîr'de mevcut olmayan altı sanatı daha (tafsîl, ilcâ', tanzîr, remz ve î mâ', tefrîk ve cem', lafza güzellik veren ziyâde) bu eserine ilave etmiştir. Harika örnekler ve açıklamalar ortaya koyduğu bu eserden Müellif'in amacı belağat türlerinin sadece şairlerin şiirlerine ve yazarların nesirlerine özgü olmadığını göstermektir. Yazar ayrıca her iki eserini de telif derken zamanına kadar yazılmış çok sayıda eserden yararlanmış ve yararlandığı bu eserlerin adlarını müellifleriyle birlikte eserlerinin mukaddemesinde zikretmiştir ki bu durum da onun eserlerine ayrı bir değer kazandırdığı gibi kendisinin de müdekkik ilmî kişiliğini göstermektedir. Yazarın bu eseri de Hifnî Muhammed Şeref tarafından tahkik edilerek 1377/ 1957 yılında Kahire'de yayımlanmıştır. Ayrıyeten Farsça'ya da çevrilen eser 1368 yılında da Meşhed'de yayınlanmıştır.¹³

Bedî' İlimindeki Yeri

Bedî' ilminin temelleri ilk defa el-Câhız (ö. 255/869) tarafından atılmış, ondan sonra gelen şair Halife İbnu'l-Mu'tez (ö. 296/908-909), bedî' i edebî bir sanat olarak ilk inceleyen, prensiplerini açıklayan ve ana konularını tarif eden kimse olmuştur.¹⁴

Kudame b. Ca'fer (ö. 337/948) de, nakdu's-şii'ir adlı eseriyle bu alana katkı sağlayan yazarlardandır. Onun eseri şiir tenki hakkında olup, bedî' terimini kullanmamakla birlikte, bu alanın önemli iki ana unsuru olan beyân ve bedî' ilimlerinin meselelerini de inceleyip, yeni edebî sanatlar ortaya koyarak ve çeşitli teknik terimler üretip bunların tanımını yapmak suretiyle bedî' ilminin gelişimine katkıda bulunmuştur.¹⁵

13 Fazla bilgi için bkz. Dr. Hifnî Muhammed Şeref, "Bedî' u'l-Kur'ân Mukaddimesi," I, 91-94; "Tahrîrû't-Tahbîr Mukaddimesi," 50; İsmail Durmuş, "İbn Ebû'l-İsba'," 468; Kenan Demirayak, M Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 89.

14 Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Bedî'," *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (1992), V, 320; Kenan Demirayak, M Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar* 80.

15 Cengiz Kallek, "Kudâme b. Ca'fer," *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (2002), XXVI, 311; Kenan Demirayak, M Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar* 82.

er-Rummânî (ö. 384/994)¹⁶ de, *en-Nüket fi İ'câzi'l-Kur'ân* isimli eserinde belagati on kısma hasretmiştir: Bunlar, Âcâz, teşbîh, isti'âre, telâ'üm, favâsıl, tecânüs, tasrîf, tazmîn, mübâlağa, beyândır. Bunlardan fevâsıl ve beyân, Rummânî'nin keşfettiği sanatlardandır. Diğerleri daha önceki âlimler tarafından ortaya konulmuş sanatlardır.¹⁷

Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009?)¹⁸, *Kitâbu's-Sînâ'ateyn* isimli eserinde teşbîh, sec'ler ve izdivâc konularından her birini ayrı bölümlerde ele alırken, bedî' konusuna da ayrı bir bölüm ayırmış, burada 35 sanattan bahsetmiştir. Bunlardan 13 tanesi, Ebû Hilâl'in keşfettiği şu sanatlardır: Güluvv, aks, tezyîl, istitrâd, cem'u'l-mu'telif ve'l-muhtelif, selb ve îcâb, taştîr, mücâvere, istişhâd ve ihticâc, ta'attuf, muzâ'afa, tatrîz, talattuf.¹⁹

Bâkılânî (ö. 403/1013)²⁰ de, *İ'câzu'l-Kur'ân* isimli eserinde bedî'den saydığı şu hususlardan bahsetmiştir: Teşbîh, isti'âre, güluvv, mümâselet, mütâbakat, tecnîs, mukâbele, muvâzene, işâret, mübâlağa, tevşîh, reddu aczi'z-keâm alâ sadrihi, sıhhatu't-taksîm, tekmi'l, tetmîm, tarsî', muzâra'a, tekâfü', ta'attuf, aks ve tebdîl, iltifât, i'tirâz, rücû', tezyîl, istitrâd, tekrâr, istisnâ.²¹

İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064)²²: *el-'Umde fi Sînâ'ti's-Şi'r ve Nakdihî* isimli eserinde her bedî' sanatı için ayrı bir bölüm ayırmıştır. O, bu sanatlar içinde daha öncekilerin zikretmediği yedi güzellikten söz etmiştir: Tefrî', haşv, istid'â', ittîrâd, ittisâ', teğâyür, iştirâk. Fakat İbn Reşîk, bunları bedî' sanatlarından değil, şîr güzelliklerinden saymıştır.²³

İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1073)²⁴, *Sırru'l-Fesâha*'da belagat ıstılahlarını lafzî ve manevî kısımlarına ayıran ilk kişidir. Ancak o, meânî, beyân ve bedî' ilimleri arasında herhangi bir ayırım yapmamıştır.²⁵

16 Rummânî hakkında geniş bilgi için bkz. Sedat Şensoy, "Rummânî," *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (2008), XXXV, 242-44.

17 Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, 32-33.

18 Ebû Hilâl el-Askerî hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Turan Arslan, "Askerî, Ebû Hilâl," *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (1991), III, 489-90.

19 Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, 33; Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, 18-24.

20 Bâkılânî hakkında geniş bilgi için bkz. Şerafettin Gölcük "Bâkılânî," *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (1991), IV, 531-35.

21 Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, 34-35.

22 İbn Reşîk hakkında geniş bilgi için bkz. Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, 24-25; Zülfikar Tüccar, "Bâkılânî," *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (1991), IV, 531-35.

23 Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, 35-36; Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, 27-28.

24 İbn Sinân hakkında geniş bilgi için bkz. Recep Dikici, "Hafâcî, İbn Sinân," *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (1997), XV, 71-72.

25 Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, 37.

Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078)²⁶, bedî' nevelerinin aranmasındaki aşırılığı eleştirmiş, bedî' ilmine önem vermemiş, ancak *Esrâru'l-Belâğa* isimli eserinde beyân ilmine ait olmak üzere “cinâs, hüsnu't-ta'lîl, işâret, tûbâk, mübâlağa” gibi bir takım bedî'î sanatlardan söz etmiştir.²⁷

Üsâme b. Münkız (ö. 584/1188)²⁸, *el-Bedî' fî Nakdi's-Şi'r* isimli eserinde 95 bedî' sanatından bahsetmiştir. Bu sanatların tamamını kendisinden önceki belagatçilerin eserlerinden almış olan İbn Münkız, “Bu, daha önce şiir tenkidi konusunda eser veren âlimlerin kitaplarında dağınık olarak bulunan hususların bir araya getirilmesinden, güzelliklerinin ve kusurlarının zikredilmesinden ibaret bir kitaptır. Onların ibtidâ' (ilk olarak ortaya çıkarma) üstünlüğü, benim de ittibâ' (onların yolundan gitme) üstünlüğüm var!”²⁹ demiştir.³⁰

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1026)³¹ de, *Nihayetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Î'câz* isimli eserinde “nazmın i'câzı” konusunda muhtelif bedî' nevelerini zikretmiştir.³²

Sekkâkî (ö. 626/12339)³³, *Miftâhu'l-Ulûm* isimli eserini sarf, nahiv ve belagat olmak üzere üç temel bölümden oluşturmuştur. Bu eserin özellikle belagatle ilgili üçüncü bölümü hakkında şerh, ihtisar, hâşiye ve ta'lik çalışması olmak üzere çok sayıda ilmî çalışma yapılmıştır. Bu bölümde me'ânî ve beyân ilimlerinin yanısıra belagat ve fesahat ile ilgili konulardan ve bedî'î güzelliklerden bahseden Sekkâkî, kelâma ait güzellikleri “lafzî” ve “manevî” olmak üzere ikiye ayırarak ele almıştır.³⁴

Ziyâuddin İbnu'l-Esîr (ö. 637/1239)³⁵, Eyyûbîlerin meşhur katibi olan İbnu'l-Esîr de bu alana katkı sağlan önemli alimlerden olup *el-Meselu's-Sâir* adlı

26 Abdulkâhir el-Cürcânî hakkında geniş bilgi için bkz. Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Abdulkâhir el-Cürcânî,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (1988), I, 247-48; Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, 28-29.

27 Allân, *el-Bedî' fî'l-Kur'an*, 37-38; Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, 29-32.

28 İbn Münkız hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Sevim, “İbn Münkız,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (1999), XX, 221-22; Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, 34-35.

29 İbn Münkız, *el-Bedî' fî Nakdi's-Şi'r* 8.

30 Allân, *el-Bedî' fî'l-Kur'an*, 39-40; Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, 35.

31 Fahreddin er-Râzî hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin er-Râzî,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (1995), XII, 89-94; Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, 35-36.

32 Allân, *el-Bedî' fî'l-Kur'an*, 40-41; Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, 36-40

33 Sekkâkî hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Sekkâkî, Ebû Ya'kûb,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (2009), XXXVI, 332-34; Atîk, *İlmu'l-Bedî'* 41.

34 Allân, *el-Bedî' fî'l-Kur'an*, 41-42; Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, 41-43; Durmuş, “Sekkâkî, Ebû Ya'kûb,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (2009), XXXVI, 333.

35 Ziyâuddin İbnu'l-Esîr hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “İbnu'l-Esîr, Ziyâeddin,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (2000), XXI, 30-32; Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, 44.

ünlü eserinde kendinden önceki bilgilerin eserlerinde dağınık olarak yer alan belagatle ilgili bilgileri derleyip bir araya getirmiştir. Eser, mukaddime ve başlıca iki makale/bölümden oluşmaktadır. Mukaddimeyi on fasıla ayırarak bu fasıllarda beyân ilmiyle ilgili hususları ele almıştır. Beyan ilminin usulü, konusu, faydası, fesahat, belâgat, beyân ilmi için gerekli ilimleri (sarf, nahiv, lugat, emsâl, ahbâr, âyet, hadis) burada incelenmiştir. Birinci makaleyi de başlıca iki bölüme ayırmış, birincisinde lafızla ilgili hususları, ikincisinde de lafzî sanatları açıklamıştır. İkinci makalesinde de mânevî sanatlar hakkında bilgi vermiştir.³⁶

Zikrettiğimiz önemli belagat âlimlerinden sonra gelen İbn Ebi'l-İsba‘, bedi‘ sözcüğünü, meânî, beyân ve bedi‘den ibaret olan bütün güzellik neveleri hakkında kullanmıştır. O, “Bedi‘ diye nitelendirilen kelâma dair güzelliklerin pek çok sayıya ulaştığını, bunlardan usûl ve fûru‘ olanların bulunduğunu” söylemiştir. Ona göre usûl, İbnu'l-Mu‘tez ve Kudâme'nin işaret ettikleri şeylerdir. Çünkü bu ikisi bunları ilk telif eden kimselerdir.³⁷ Sonra İbn Ebi'l-İsba‘, öncekilerin yöntemlerine uygun olarak kendisinin de 30 sanat keşf ettiğini ifade etmekte bunları şöyle sıralamaktadır: Tahyîr, tedbîc, temzîc, istiksâ‘, bast, el-hecâ‘ fi ma‘razi'l-medh, unvân, îzâh, ferâid, hîde ve intikâl, şemâte, tehekküm, tendir, el-iscâl ba‘de'l-muğâlata, ilğâz ve ta‘miye, tasarruf, nezâhet, teslîm, iftinân, mürâca‘at, selb ve îcâb, ibhâm, el-kavl bi'l-mûceb, hasru'l-cüz'î ve ilhâkuhu bi'l-küllî, mukârene, münâkaza, infisâl, ibdâ‘, hüsnü'l-hâtîme.³⁸ İbn Ebi'l-İsba‘, kendisinden öncekilerin bu sanatları keşfedememelerine hayret etmektedir.³⁹

İbn Ebi'l-İsba‘, sonraki bazı belagat âlimlerinin yaptığı gibi⁴⁰, söz konusu bedi‘ sanatlarını lafzî ve manevî diye ikiye ayırmamıştır. O, açıkladığı bir sanatı Arap şiiri, Kur‘ân âyetleri, hadisler, büyüklerin sözleri, atasözleri veya özdeyişlerden naklettiği örneklerle izah etmiştir. Onun önemli katkılarından biri de, birbirine benzer sanatlar arasındaki farkları açıklamasıdır.

36 Durmuş, “İbnu'l-Esîr, Zıyâeddin,” *Diyânet İslam Ansiklopedisi* (2000), XXI, 30; Allân, *el-Bedi‘ fi'l-Kur‘ân*, 42-43; Atîk, *İlmu'l-Bedi‘*, 44-51; Kenan Demirayak, M Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 88.

37 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru'l-Tahbîr*, 83.

38 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru'l-Tahbîr*, 93-95.

39 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru'l-Tahbîr*, 622.

40 Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 423; Kazvînî, *el-İzâh*, 255; Subkî, *‘Arûsu'l-Efrâh*, II, 225; Taftazânî, *Muhtasaru'l-Me‘ânî*, II, 206-207; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cemân*, 241; Mer‘î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedi‘*, 54.

İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr* isimli eserinde *aks ve tebdîl*'i, "şairin kendi şiirindeki veya başka bir şairin şiirindeki manâyı tersine çevirmesidir"⁴¹ şeklinde tanımlar. Bu tanım, daha önceki bilginler tarafından yapılan *aks ve tebdîl* tanımından farklıdır. Ondan önce ve sonra bu sanattan bahsedener, bu başlık altında "lafızda aks ve tebdîl"den bahsetmişlerdir. İbn Ebi'l-İsba' ise burada "manâda aks ve tebdîl"den bahsetmektedir. Ancak o, *Bedî'u'l-Kur'ân* isimli eserinde yukarıdaki tanımın aynısını yapmaktadır.⁴² Buradan anlaşıldığına göre İbn Ebi'l-İsba' iki çeşit *aks* kabul etmektedir: 1) Manâda aks, 2) Lafızda aks. Zira İbn Ma'sûm el-Medenî (ö. 1120/1708) lafzî ve manevî olmak üzere iki çeşit aks bulunduğunu, lafzî aks'e *tebdîl* denildiğini söylemektedir.⁴³

İbn Ebi'l-İsba'ın *et-temsîl*⁴⁴ adını verdiği sanatı Ebû Hilâl el-Askerî, *el-istişhâd ve'l-ihiticâc*⁴⁵; İbn Reşîk, *el-meselu's-sâir*⁴⁶; Fahreddin er-Râzî ise *irsâlu'l-meseleyn*⁴⁷ ismiyle zikretmiştir.

İbn Ebi'l-İsba'ın, *selâmetü'l-ihtirâ' mine'l-ittibâ*⁴⁸ tabirini kullandığı sanat için Kudâme, *el-istiğrâb ve't-tarâfe*⁴⁹; İbn Reşîk, *el-muhtera' ve'l-bedî'*⁵⁰; İbn Münkız, *el-iğrâb*⁵¹ tabirlerini kullanmışlardır.

İbn Ebi'l-İsba'ın İcat/Keşf Ettiği Bedî'î Sanatlar

Tahyîr (التَّحْيِيرُ)

"Şairin, çeşitli kâfiyeler getirmeye elverişli olan bir beyit getirip seçiminin güzel olduğuna delâlet eden bir delil sebebiyle bir kâfiyeyi diğerlerine tercih etmesidir."⁵² Şairin şu sözünde olduğu gibi:

41 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 318.

42 İbn Ebi'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 111.

43 İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, III, 337.

44 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 214.

45 Askerî, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn*, 416.

46 İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 457.

47 Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz*, 173.

48 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 471; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 200.

49 Kudâme, *Nakdu's-Şi'r*, 152; Tabâne, *Kudâme b. Ca'fer*, 285.

50 İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 421.

51 İbn Münkız, *el-Bedî'* 132.

52 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr* 527; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 233; krş. Hillî, Şerhu'l-Kâfiye, 94; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 175; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî'*, 169; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 149; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâğiyye*, Mektebeu Lübnân, (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 2000) 2000, 294-296.

فَكَيْفَ حَالِ غَرِيبٍ مَا لَهُ قُوْتُ   إِنَّ الْغَرِيبَ الطَّوِيلَ الدَّبِيلِ مُمْتَهَنٌ

Zengin olan garip hor görülmektedir,

Öyleyse azığı olmayan garibin hali nicedir?!

İbn Ebi'l-İsba'a göre şairin burada مَا لَهُ قُوْتُ [azığı olmayan] ifadesinin yerine, مَا لَهُ مَالٌ [malı olmayan], مَا لَهُ نَشَبٌ [varlığı olmayan], مَا لَهُ سَبَبٌ [çaresi olmayan], مَا لَهُ حَظٌّ [durumu olmayan], مَا لَهُ صَفْدٌ [bağı/dayanağı olmayan], مَا لَهُ سَبْدٌ [birikimi olmayan], مَا لَهُ شَيْعٌ [zenginliği olmayan], مَا لَهُ أَحَدٌ [kimsesi olmayan] ve [mal ortakları olmayan] demesi de câizdir. Ancak burada مَا لَهُ قُوْتُ ifadesine bakıldığında diğerlerinin hepsinden daha belîğ olduğu görülmektedir.⁵³

İbn Ebi'l-İsba', taHYîr'e şu âyeti de örnek vermektedir:

إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ. وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِن دَابَّةٍ آيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ. وَاختِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِن رِّزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ.

Şüphesiz göklerde ve yerde, iman edenler için alâmetler vardır. Sizin yaratılışınızda ve (yeryüzünde) yaymakta olduğu canlılarda, kesin olarak inananlar için alâmetler vardır. Gecenin ve gündüzün değişmesinde, Allah'ın gökten rızık indirip onunla ölümünden sonra yeri diriltmesinde, rüzgârları estirmesinde aklını kullanan bir toplum için alâmetler vardır.⁵⁴

Belagat, ilk âyette fâsılının لِّلْمُؤْمِنِينَ şeklinde gelmesini gerektirir. Çünkü Allah, “gökler ve yer” diyerek bütün âlemi zikretmiştir. Yaratıcı'nın kâdir, âlim ve hakîm olduğuna delâlet eden âlemdeki alâmetlerin bilinmesi, öncelikle bu sıfatlara sahip Yaratıcı bir varlığın tasdik edilmesine bağlıdır. Bu yüzden burada fâsılının لِّلْمُؤْمِنِينَ şeklinde gelmesi gerekmektedir. İkinci âyetteki يُوقِنُونَ ve üçüncü âyetteki يَعْقِلُونَ fâsılları da makâma en uygun fâsıllardır.⁵⁵

İbn Ebi'l-İsba'a göre taHYîr'in başka bir çeşidi de, cümleleri birbirine taHYîr edatıyla atfedilen bir sözden bir parça veya bir şiirden bir beyit getirmektir.

فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامَ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرَ رَبِيَّةٍ

Bunun keffâreti, ailenize yedirdiğinizin orta derecesinden on fakiri yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir boyunu (bir köleyi) hürriyete kavuşturmaktır.⁵⁶

خَلُّوا التَّفَاخِرَ أَوْ حَلُّوا الْيَفَاعَ إِذَا مَا أَسْنَتِ النَّاسُ أَوْ لَبُّوا الصَّرِيخَ ضَحَى

53 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 527; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 233-34; krş. Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlu'l-Bedî*, 169; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî*, II, 149.

54 Câsiye, 45/3-5.

55 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 527-29; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 234-35; krş. İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 175-76.

56 Mâide, 5/89.

Bırakın bu övünmeyi veya/ ya da o tepeden aşağı inin,

İnsanlara kıtlık isabet ettiği zaman, ya da kuşluk vakti imdat isteyenin çılgınlığına icabet edin!

Tahyîr'in bu türü, birbirine atfedilen cümleler sıhhatu't-taksîm'i içermedikçe edebî güzelliklerden olmaz. Nitekim âyet-i kerimede Allah Teâlâ, zengin için başkasının kifâyet etmiyeceği şekilde keffâret nevilerini sınırlamıştır. Beyitte ise benzerleriyle övündüğümüz övünme yollarının en büyükleri –sınırsız cömertlik ve sonsuz cesaret– olarak belirlenmiştir.⁵⁷

İbn Ebi'l-İsba'a göre, *tahyîr* ile *hüsnü'n-nesak* arasında iki yönden fark vardır: 1) Hüsnü'n-nesak, bütün atıf harfleriyle –genellikle vâv [و] hafıyle– olur. Tahyîr ise, özellikle tahyîr edatı olan ev [أ] den başkasıyla olmaz. 2) Tahyîr'de sıhhatu't-taksîm şarttır; hüsnü'n-nesak'ta şart değildir.⁵⁸

Tedbîc (التدبج)

“Şairin veya nesir yazarının, çeşitli renkleri zikretmesidir. Onlarla ya kinâye yapmayı veya onları zikretmek suretiyle medih, vasıf, nesib, hiciv vb. gibi çeşitli sanatları tevriyeyi, ya da onlarla vasfın faydasını beyanı kasteder.”⁵⁹ Örnek:

وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيْضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَعَرَايِبٌ سُودٌ

Dağlarda değişik renklerde beyaz, kırmızı ve siyah yollar vardır...⁶⁰

Bu âyette “karışık” ve “açık” yollardan kinâye yapılmaktadır. “Beyaz yol”, sıkça gidip gelinen en açık olan yoldur. “Siyah yol”, en karışık yoldur. “Kırmızı yol”, diğer ikisinin ortası durumda bir yoldur.⁶¹

İbn Ebi'l-İsba', el-Harîrî'nin şu sözünü de güzel bir tedbîc örneği olarak vermektedir:

فَمَذُاعِبَرَّ الْعَيْشِ الْأَخْضَرُ، وَأَزْوَرَّ الْمُحْبُوبِ الْأَصْفَرُ، أَسْوَدَ بَيُّمِي الْأَبْيَضُ، وَأَبْيَضَ فَوْدِي الْأَسْوَدُ، حَتَّى رَأَى لِي الْعُدُوَّ الْأَزْرَقُ، فَحَبَدَا الْمَوْتَ الْأَحْمَرُ!

57 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 529-30; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 236-37.

58 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 530-31; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 237.

59 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 532; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 242; krş. İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, 195; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 290; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 453; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 118; Şîrâzî, *el-Belîğ*, 247; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l- Mustalahâti'l- Belâğiyye*, (Beirut: Mektebetu Lübnan, 2000) 297; Buna renklerin sembolizmi de denilebilir. bkz. İsmail Durmuş, “Tedbîc,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (2011), XL, 257.

60 Fâtır, 35/27.

61 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 532; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 242-43; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 290.

Yeşil hayat bozlaştığı, sarı sevgili uzaklaştığı, beyaz günüm karardığı, siyah saçlarım aklaştığı, sonunda mavi düşman bana ağıt yazdığı zaman, ne güzeldir kırmızı ölüm!⁶²

Buradaki الأصْفَرُ [sarı] sözcüğünde tevriye vardır. Çünkü “altın” anlamındadır. Ancak اغْبَرَّ [bozlaşma], الْأَخْضَرُ [yeşil], الْأَبْيَضُ [beyaz], الْأَسْوَدُ [siyah], الْأَزْرَقُ [mavi] ve الْأَحْمَرُ [kırmızı] sözcüklerinde kinâye vardır. Çünkü hayatın bozlaşması, “hayatın zorlaşması”, hayatın yeşil olması, “hayatın rahatlığı”, günün kararması, “kederin artması”, günün beyazlaması, “sevinç ve rahatlık”, saçların beyazlaması, “şiddetli kederden dolayı bünyenin zayıflaması”, mavi düşman, “şiddetli düşman” ve kırmızı ölüm, “zor ölüm”den kinâyedir.⁶³

Temzîc (التَّمْرِج)

“Mütekillimin bedî‘in manâlarını söz sanatları–yani, sözün amaçları ve maksatları–ile birbirine mezcetmesidir.” Ancak burada bedî‘in manâları ile söz sanatlarının nesrin bir cümlesinde veya cümlelerinde, şiirin bir beytinde veya beyitlerinde olması şarttır.⁶⁴ Bekr b. en- Nattâh’ın aşağıdaki beyitlerinde olduğu gibi:

لِتَرْضَى فَقَالَتْ: فَمُ فَجِئْتِي بِكَوَكَبِ	بَدَلْتُ لَهَا مَا قَدَّ أَرَادَتْ مِنَ الْمُنَى
كَمَنْ يَتَشَهَّى لَحْمَ عَنَقَاءِ مُغْرِبِ	فَقُلْتُ لَهَا: هَذَا التَّعَنَّتُ كُلُّهُ
وَلَا تَذْهَبِي يَا بَدْرُ بِي كُلَّ مَذْهَبِ	سَلِي كُلَّ شَيْءٍ يَسْتَقِيمُ طَلَابُهُ
وَقُدْرَتِهِ أَعْيَا بِمَا رَمَتْ مَطْلَبِي	فَأَقْسِمُ لَوْ أَصْبَحْتُ فِي عِزِّ مَالِكِ
كَمَا سَقَيْتُ بَكْرًا بِأَرْمَاحِ تَغْلَبِ	فَتَى سَقَيْتُ أَمْوَالَهُ بِعَفَاتِهِ

İsteddiği şeyleri ona bol bol verdim

Hoşnut olsun diye! O ise, “Kalk, bir yıldız getir!” dedi.

Ona dedim ki: Bu, tamamen işi yokuşa sürmektir;

Bilinmeyen Anka kuşunun etini arzu eden kimse gibi!

Benden istenmesi mümkün olan her şeyi iste!

Ey ay! Benden çok aşırı isteklerde bulunma!

Yemin olsun! Kavuşsam bile bir mülk sahibinin gücüne

Ve kudretine; benim isteğim karşısında çaresiz kalır!

62 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, 533; krş. İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, 196; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 119.

63 Şîrâzî, *el-Belîğ*, 249.

64 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, 536; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 246; krş. Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 416- 417.

O bir gençtir ki, aşırı cömertliği sebebiyle malları heba oldu

Bekr'in, Tağlib'in mızraklarıyla heba olduğu gibi

Bu şiirde ilk beyitten sonra peş peşe üç temzîc sanatı vardır. Birincisi “Ona dedim ki: Bu, tamamen işi yokuşa sürmektir” mısraındadır. Çünkü burada müracaat sanatı yoluyla azarlamayı (itâb) gazelle mezcetmiştir. İkinci beyitte istitrat yoluyla kasem ile mübalağayı, övgü ile gazeli mezcetmiştir. Üçüncü beyitte ise irdâf ile teşbihi, cesaret ile de cömertliği mezcetmiştir.⁶⁵

İbn Ebi'l-İsba', burada temzîc ile ona benzeyen çeşitli sanatlar arasındaki farkları da açıklamıştır.⁶⁶

İstiksâ' (الإستقصاء)

“Şairin bir manâyı ele alıp onun hakkında hiçbir şeyi terk etmeksizin tek tek saymasıdır.”⁶⁷

وَحَدِيثُهَا السَّحْرُ الْخَالِلُ لَوْ أَنَّهُ	لَمْ يَجِنِّ قَتَلَ الْمُسْلِمِ الْمُتَحَرِّزِ
إِنْ طَالَ لَمْ يُمَلِّلْ وَإِنْ هِيَ أَوْجَزَتْ	وَدَّ الْمَحَدِّثُ أَنَّهَا لَمْ تُوجِزِ
شَرَكُ الْقُلُوبِ وَنُزْهَةٌ مَا يَمُثِّلُهَا	لِلْمُطَمِّئِينَ وَعُقْلَةٌ الْمُسْتَوْفِزِ

Onun sözleri sihr-i helâldir

Sakınan müslümanı öldürmemiş olsaydı,

Uzun olsa da usandırmaz, kısa olsa da,

O sözleri nakleden kısa olmamasını arzu eder

Akılların ağıdır ve benzeri olmayan bir gezintidir

Tatmin olan için, ve uyanık kimsenin bağıdır.

Şair burada sevgilisinin sözünü uygun olan en güzel şekilde vafsetmiştir.⁶⁸

İstiksâ' sanatına Bakara Sûresi, 266. âyeti de örnek veren⁶⁹ İbn Ebi'l-İsba', bu sanatın benzer sanatlar olan tetmîm ve tekmîl'den farkını da açıklamıştır.⁷⁰

65 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 536-37.

66 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 537-39; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 246-47; krş. Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 116- 117.

67 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 540; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 247.

68 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 540.

69 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 542.

70 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 543.

Bast (البَسَط)

“Mütekellimin kelâmını/sözünü az lafızla ifade etme imkânı varken, kelâmın güzelliğini artıracak başka manâlar içersin diye daha fazla lafızla getirmesidir.” Öyle ki eğer kelâm daha fazla lafızla bast edilmese/genişletilmeseydi, bu güzellik elde edilemezdi.⁷¹ Örnek:

قُلْ أَتِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَابِي مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ فَفَضَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

De ki: “Siz mi arzı iki günde Yaratan’a nankörlük ediyor ve O’na eşler koşuyorsunuz? İşte âlemlerin Rabbi O’dur.” Arza üstünden ağır baskılar yaptı. Onda bereketler yarattı ve onda arayıp soranlar için gıdalarını tam dört günde takdir etti. Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve arza, “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. “İsteyerek geldik.” dediler. Böylece onları, iki günde yedi gök yaptı ve her göğe emrini vahyetti. Ve biz, en yakın göğü lambalarla (yıldızlarla) ve koruma ile donattık. İşte bu o azîz, alîm (Allah)’ın takdiridir.⁷²

Bu ayetlerde Allah Teâlâ’nın bast yaptığını görüyoruz. Bunun delili, “*O (Allah) ki gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları altı günde yarattı*”.⁷³ âyetidir.⁷⁴

el-Hecâ fi ma‘rızî'l-medh (الهِجَاءُ فِي مَعْرِضِ الْمَدْحِ)

“Konuşanın bir insanı hicvetmeyi amaçlayıp ona yönelik olarak zâhiri övgü, bâtını yergi içeren lafızlar getirmesi, böylece onu hicvettiği halde övdüğünü vehmettirmesidir.”⁷⁵ Aşağıdaki şiirde olduğu gibi:

لَهُ حَقٌّ وَلَيْسَ عَلَيْهِ حَقٌّ وَمَهْمَا قَالَ الْحَسَنُ الْجَمِيلُ
وَقَدْ كَانَ الرَّسُولُ يَرَى حُقُوقًا عَلَيْهِ لِغَيْرِهِ وَهُوَ الرَّسُولُ

Onun hakkı vardır; ama onun üzerinde hak yoktur

Her ne zaman konuşsa iyi ve güzeldir

O Resûl hakları gözetiyordu

Resûl olduğu halde başkasının üzerindeki haklarını.

71 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, 544; *Bedî‘u’l-Kur‘ân*, II, 251; krş. Hillî, Şerhu’l-Kâfiye, 237; İbn Hicce, *Hizânetu’l-Edeb*, II, 401; İbn Ma’sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, VI, 22; Ahmed Matlûb, *el-Mu‘cem*, 234.

72 Fussilet, 41/9-12.

73 Secde, 32/4.

74 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, 544-45; *Bedî‘u’l-Kur‘ân*, II, 252.

75 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, 550 krş. Ahmed Matlûb, *el-Mu‘cem*, 669.

Birinci beyit tek başına alındığı zaman ondan övgü dışında bir şeyin anlaşılması mümkün değildir. İkinci beyit tek başına alındığı zaman ondan övgü de yergi de anlaşılmamaktadır.⁷⁶

Unvân (العُنْوَان)

“Konuşanın; vasıf, övünme, övme, yeme, hiciv, azarlama vb. amaçlardan bir amacına başlaması, sonra da o amacını tamamlama (tekâmîl) maksadıyla geçmiş haberlere veya kıssalara unvân (başlık, işaret) olacak birtakım lafızlar getirmesidir.”⁷⁷

Bu sanatla ilgili olarak şiirden değişik örnekler veren⁷⁸ İbn Ebi'l-İsba'ın Kur'ân-ı Kerim'den örnek getirdiği âyetlerden biri şudur:

وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.⁷⁹

Bu âyette “İlmu'l- hey'et” diye bilinen astronomi ilminin unvânı vardır.⁸⁰

İzâh (الإيضاح)

“Konuşanın, zâhirinde karışıklık ve kapalılık olan bir kelâmı/sözünü zikretmesi sonra sözünün geri kalan kısmında onu izah etmesi/açıklamasıdır.”⁸¹ Şairin şu sözünde olduğu gibi:

يُذَكِّرُنِيكَ الْخَيْرَ وَالشَّرَّ كُلَّهُ   وَقِيلَ الْخِنَا وَالْعِلْمُ وَالْحِلْمُ وَالْجَهْلُ
فَأَلْفَاكَ عَنْ مَكْرُوهٍهَا مُتَنَزِّهًا   وَأَلْفَاكَ فِي مَحَبَّوْبَهَا وَلَكَ الْفَضْلُ

Bütün hayır ve şer bana seni hatırlatıyor

Müstehcen söz, hilim, ilim ve cehalet

Oysa ben onların çirkinliklerinden tenzih ederek seninle buluşurum

Ve iyilerinde sana kavuşurum. Bütün erdemler senindir.

76 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 550.

77 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 553; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 257; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 247; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 301; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, IV, 312; Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 535- 536.

78 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 553-56.

79 En'âm, 6/75.

80 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 557.

81 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 559; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 259; krş. İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, 205; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 383; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cemân*, 317; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlü'l-Bedî'*, 147; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 31-32; Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 215- 216.

Şair, ikinci beyitle izah yapmasaydı, dinleyici veya okuyucu şairin, övgümü – yergimi, ne kastettiğini birinci beyitten anlayamazdı. Çünkü birinci beyitte övgü ve yergi lafızları bir arada zikredilmiştir.⁸²

وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ

Fakirlikten dolayı çocuklarınızı öldürmeyin! Size de onlara da biz rızık veriyoruz.⁸³

وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَسْبِيَّةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ

Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onlara da size de biz rızık veriyoruz.⁸⁴

Her iki âyette de çocukları öldürmek yasaklanmıştır. Birinci âyette مِنْ إِمْلَاقٍ ifadesi, ikinci âyette ise حَسْبِيَّةَ إِمْلَاقٍ ifadesi izah olarak gelmiştir. Bu iki ifadenin farklı olmasının sebebi ise, birinci âyettekiler, esasen fakir olan kimselerdir. İkinci âyettekiler ise, ileride meydana gelebilecek bir fakirlik korkusunu yaşayanlardır. Birinci âyetteki نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ [Size de onlara da biz rızık veriyoruz] ve ikinci âyetteki نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ [Onlara da size de biz rızık veriyoruz] ifadeleri de ikinci bir izahtır.⁸⁵

İbn Ebi'l-İsba', îzâh ile tefsir arasındaki farkı şöyle açıklamaktadır: *Tefsîr*, icmâlî olanı açıklamaktır. Îzâh ise, işkâli (karışıklığı..) ortadan kaldırmaktır. Çünkü tefsir edilen kelâmı işkâlin bulunması aslâ söz konusu olmaz.⁸⁶

Teşhîk (التَّشْكِيك)

“Konuşanın sözünde, gereksiz dolgu (haşv) mu, yoksa sözün olmazsa olmazı olan aslî mi, olduğu hususunda muhatabı kuşkuya düşürecek bir lafız getirmesidir.”⁸⁷ Örnek:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بَدَيْنِ

Ey imân edenler! Birbirinize borç verdiğiniz zaman...⁸⁸

82 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 559; krş. İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 383; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlul-Bedî'*, 147; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 33.

83 En'âm, 6/151.

84 İsrâ, 17/31.

85 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 561; *Bedî'u'l-Kur'an*, 260-261; krş. Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'an*, 356.

86 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 560; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 282; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlul-Bedî'*, 147; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 126.

87 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 562; *Bedî'u'l-Kur'an*, II, 279; krş. Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 353-354.

88 Bakara, 2/282.

Âyetteki بِدَيْنٍ sözcüğü, fazla olup olmadığı hususunda muhatabı kuşkuya düşürmektedir. Çünkü تَدَايَسْتُمْ ifadesi ona ihtiyaç duyurmamaktadır. Ancak beyân ilmi konusunda düşünen kimse onun aslî bir lafız olduğunu anlar. Zira دَيْنٍ lafzının çeşitli anlamları vardır.⁸⁹

el-Hayde ve'l-İntikâl (الحَيْدَةُ وَالْإِنْتِقَالُ)

“Soru sorulan kimsenin, sorulan soruya uygun olmayan bir cevap vermesi veya delil getiren kimsenin sorumlu olduğu delilden başka bir delile intikal etmesidir... ”⁹⁰

İbrahim (a.s.) Nemrud’a, رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ (Benim Rabbim O’dur ki yaşatır, öldürür) dediği zaman Nemrud, أَنَا أَحْيِي وَأُمِيتُ (Ben de yaşatır, öldürürüm) demiş, ardından bir adam çağırıp öldürmüş, ölüm cezasına çarptırılmış başka bir adamı getirtip serbest bırakmıştır. İbrahim (a.s.), Nemrud’ın “öldürme” ve “diriltme”nin anlamını anlamadığını görünce başka bir delile intikal ederek ona, فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالسَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ (Allah, güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir!)⁹¹ demiştir.⁹²

Şemâte (الشَّمَاةُ)

“Sıkıntı çeken veya zor durumda olan bir kimseye sevinç izhâr etmektir.”⁹³

ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ

Tat bakalım! Hani sen üstündün, şerefliydin!⁹⁴

Buradaki قَدْ [tat] sözcüğü şemâte, âyetin geriye kalanı tehekküm(*ironi/alay*)dür. Kur’ân’da, mahza şemâte Allah’ın Firavun’a söylediği şu sözdür:

آلآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ

Şimdi mi? Hâlbuki sen, daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun?⁹⁵

89 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 562; *Bedî' u'l-Kur'ân*, II, 279-80.

90 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 565; *Bedî' u'l-Kur'ân*, II, 280; Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 476-477.

91 Bakara, 2/258.

92 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 565; *Bedî' u'l-Kur'ân*, II, 281.

93 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 567; Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 516-517.

94 Duhân, 44/49.

95 Yunus, 10/91; İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 567.

Tehekküm (التَهَكُّمُ)

“Korkutma yerinde müjde, tehdit yerinde vaad ve alay yerinde övgü lafzı getirmekten ibarettir.”⁹⁶ Şu ayetlerde olduğu gibi:

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

Münâfıklara, acı bir azabın kendilerinin olacağını müjdele!⁹⁷

لَهُ مِعْقَابَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمَنْ خَلْفَهُ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ

Onun (insanın) önünden ve arkasından izleyenler vardır, onu Allah’ın emrinden korurlar.⁹⁸

izleyenler], sultanın çevresindeki muhafızlardır. Zannınca] *مُعَقَّبَاتٌ* Âyetteki onlar insanı Allah’ın (*azab*) emrinden korumaktadırlar. Bu ifade, tehekküm (*alay/ironi*) olarak gelmiştir. Zira Allah’ın emri geldiği zaman gerçekte onu koruyamazlar.⁹⁹ İtihzâ’ mevkinde medhin örneklerinden birisi de Şair İbnu’z-Zervî’nin İbn Ebî Husayne’ hakkındaki şiirine son verdiği şu beytidir

وَإِذَا لَمْ يَكُنْ مِنَ الْهَجْرِ بُدِّعَ فَعَسَى أَنْ تَزُورَنِي فِي الْحَيَالِ

Eğer ayrılık kaçınılmaz ise

Belki beni hayâlde ziyaret edersin¹⁰⁰

İbn Ebi’l-İsba‘, tehekküm ile benzer sanatlar arsındaki farkı şöyle açıklamıştır: 1) *Tehekküm* ile *el-hezl ellezî yurâdu bihi el-cidd* (الهُزْلُ الَّذِي يُرَادُ بِهِ الْجِدُّ) arasında fark vardır: *Tehekküm*’ün zahiri ciddî, bâtını şakadır. *el-Hezl ellezî yurâdu bihi el-cidd*’in zahiri şaka, bâtını ciddîdir. 2) *Tehekküm* ile *el-hecâ fi ma‘razi’l-medh* (الهِجَاءُ فِي مَعْرِضِ الْمَدْحِ) arasında da fark vardır: *Tehekküm*’ün lafzından, konusundan, üslubundan ve makamından amacın istihzâ (alay) olduğu anlaşılır. *el-Hecâ fi ma‘razi’l-medh* ise, yergi ifade eden bir lafız bulunmadıkça zahirinden sadece övgü anlaşılır.¹⁰¹

96 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, 568; krş. İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, 243; Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, 88; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 215; Mer’î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî*, 176; İbn Ma’sûm, *Envâru’r-Rebî*, II, 185; Allân, *el-Bedî’ fi’l-Kur’ân*, 329-330.

97 Nisâ, 4/138.

98 Ra’d, 13/11.

99 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, 568; krş. Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 536-537; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 215; İbn Ma’sûm, *Envâru’r-Rebî*, II, 194; Allân, *el-Bedî’ fi’l-Kur’ân*, 331.

100 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, 569; krş. İbnu’n-Nâzım, *el-Misbâh*, 244; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 216.

101 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, 570; krş. Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, 88; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, I, 217; Mer’î el-Hanbelî, *el-Kavlu’l-Bedî*, 176; İbn Ma’sûm, *Envâru’r-Rebî*, II, 195.

Tendîr (التَّنْدِير)

“Mütekellimin , ender bulunan tatlı nadir bir söz veya zarif bir şaka sözü getirmesidir.” Bu, hem ciddiyet hem de şaka/alayda olur.¹⁰² Güzel örneklerinden biri:

فَإِذَا جَاءَ الْحُوفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ

Onlara korku geldiği zaman, üstüne ölüm baygınlığı çökmüş insan gibi, gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün.¹⁰³

Allah Teâlâ, münafıkları korkaklık ve korkuyla vasıfladığı bu ayette, sadece (مِنَ الْمَوْتِ) deseydi, maksat hâsıl olurdu. Fakat mübalağa amacıyla diyerek sözü daha derinleştirmiştir.¹⁰⁴

el-İscâl ba'de'l-muğâlata (الإسجال بعد المغالطة)

“Şairin, övdüğü kimseden bir hedefi amaçlayıp, bu hedefine ulaştıracak olan lafızlar getirmesi ve bunun gerçekleşmesini övdüğü kimseye dayandırmasıdır.” İbn Ebi'l-İsba' bunu şöyle açıklar: Amaca ulaşmak için, gerçekleşmesi bu amacın gerçekleşmesini gerektirecek bir şart koşması, sonra şart koşulanın gerçekleşmesi için bu amacın gerçekleşmesini bir mugalata olarak açıklamasıdır.¹⁰⁵ Şu şiirde olduğu gibi:

جَاءَ الشَّتَاءُ وَمَا عِنْدِي لِقَرَّتِهِ
فَإِنْ هَلَكْتُ فَمَوْلَانَا بِكُفْنَتِي
إِلَّا أَرْتَعَادِي وَتَصْنِيفِي بِأَسْنَانِي
هَبْنِي هَلَكْتُ فَهَبْنِي بَعْضَ أَكْفَانِي

Kış geldi, bende onun soğuğundan dolayı

Ancak titremem ve dişlerimin birbirine çarpması var

Eğer ölürsem, bizim dostumuz beni kefenler

Farz et ki öldüm, artık bağıyla bana bazı kefenlerimi¹⁰⁶

İscâl, bazen mugalatasız olarak da gelir. Bu nevi iscâl Kur'ân-ı Kerim'de çok bulunur.¹⁰⁷ Şu âyette olduğu gibi:

رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ

Rabbimiz, onları söz verdiğin Adn cennetlerine sok!¹⁰⁸

102 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 571; krş. Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 424- 425.

103 Ahzâb, 33/19.

104 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 571.

105 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 574; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 286; Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 542- 543.

106 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 574; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 286.

107 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 574; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 286.

108 Mü'min, 40/8.

Ferâid(الفراند)

Bu, belagate değil fesahate özgü bir konudur. Çünkü onun anlamı, “konuşanın, fesahatinin büyüklüğüne ve Arapçasının kuvvetine delâlet eden ve sözünü gerdanlıktaki inci tanesi konumuna sokacak olan bir lafız getirmesidir.” Öyle ki, bu lafız kelâmdan düşürülecek olsa, onun yokluğu fesahatçilere çok ağır gelir.¹⁰⁹ Ebû Nüvas’ (ö. 198/813 [?])ın şu beytinde olduğu gibi:

حَتَّى إِذَا مَا غَلَا مَاءُ الشَّبَابِ هُنَا   وَأَفْعَمَتْ فِي تَمَامِ الْجِسْمِ وَالْعَصَبِ

Hatta onun gençlik suyu kaynadığı,

Bütün bedeni ve sinirleri doldurduğu zaman

Şiirde غَلَا [kaynadı] sözcüğünün “gençlik suyu” için isti‘âre yapılması, bedî‘î ferâiddendir.¹¹⁰

فَلَمَّا اسْتَيْسَأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا

Ondan umudu kesince aralarında konuşmak üzere çekildiler.¹¹¹

Bu âyetteki lafızların da hepsi eşi-benzeri bulunmayan ferâiddendir.¹¹²

el-İlgâz ve’t-Ta‘miye (الإلغاز والتعمية)

Buna *muhâcât* (المحاجاة) ismi de verilir. Ancak *et-ta‘miye* en genel isimlerindedir. *Ta‘miye*, “mütellimin, bir şey murad edip bunu zâhiri başka bir şeye, bâtını ise konuşanın muradına delalet eden ifadelerle dile getirmesidir.” *Ta‘miye*, hem nesirde hem de şiirde olur.¹¹³

İbn Ebi’l-İsba‘ın bu sanata dair verdiği örneklerden biri İmam Şafî’ye nispet edilen sözdür:

لَا بَأْسَ بِالْمَرْأَةِ إِذَا اِحْتَاَجَتْ أَنْ تَبِيعَ زَوْجَهَا لِتُنْفِقَ ثَمَنَهُ

“Kadın, parasını infak etmek için kocasını(*nın malını*) satmaya ihtiyaç duyarsa bunda bir sakınca yoktur.”¹¹⁴

109 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, 576; *Bedî’u’l-Kur’ân*, II, 287; krş. Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, 245; İbn Hicce, *Hizânetu’l-Edeb*, II, 297; İbn Ma’sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 267; Ahmed Matlûb, *el-Mu‘cem*, 405.

110 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, 576.

111 Yûsuf, 12/80.

112 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, 577; *Bedî’u’l-Kur’ân*, II, 287; krş. Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, 576.

113 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, 579; krş. Hillî, *Şerhu’l-Kâfiye*, 212; İbn Hicce, *Hizânetu’l-Edeb*, II, 342; Suyûtî, *Şerhu’l-Ukûdi’l-Cemân*, 312; Ahmed Matlûb, *el-Mu‘cem*, 181.

114 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, 579.

Bir örneği de Arapların birinin şu bilmece tarzı sözleridir:

وَسَبْعَةَ كُلُّهُمْ إِخْوَانٌ
مَا إِنْ يَمُوتُونَ وَهُمْ سَبَّانٌ
لَمْ يَرَهُمْ فِي مَوْضِعِ إِنْسَانٍ

Onların hepsi yedi kardeştir

Ölmedikleri müddetçe gençtirler

Hiçbir insan onları bir yerde görmemiştir¹¹⁵

Tasarruf (التَّصَرُّفُ)

“Şairin bir manâ getirip onu çeşitli şekillerde –bazen isti‘âre, bazen îcâz, bazen irdâf, bazen de hakikat lafzıyla– ortaya koymasındır.”¹¹⁶ İmru’u’l-Kays’ın şu şiirinde olduğu gibi:

وَلَيْلٍ كَمَوْجِ الْبَحْرِ أَرْحَى سُدُولَهُ
عَلَيَّ بِأَنْوَاعِ الْهُمُومِ لَيْتِي
فَقُلْتُ لَهُ لِمَا تَمَطَّى بِصُلْبِهِ
وَأَرَدَفَ أَعْجَازًا وَنَاءَ بِكُلِّكَلٍ

Nice gece(ler) deniz dalgası gibi, perdelerini indirdi

Üzerime, türlü türlü dertleriyle, beni demek için.

Ona dedim ki: arkasını uzattığı,

Butlarını geriye ve göğsünü ileriye saldığı zaman,

Şair, manâyı isti‘âre lafzıyla ortaya koymuş, sonra bunda tasarrufta bulunarak îcâz lafzıyla getirerek şöyle demiştir:

فِيَا لَكَ مِنْ لَيْلٍ كَأَنَّ نُجُومَهُ
بِكُلِّ مُغَارِ الْفَتْلِ شُدَّتْ بِيَدْبَلٍ

Ne uzun bir gece! Sanki onun yıldızları

Bütün sağlam bükülmüş sicimlerle Yezbül dağına sıkıca bağlanmış,

Bu ifadenin takdîri, فِيَا لَكَ مِنْ لَيْلٍ طَوِيلٍ [ne uzun bir gece] şeklindedir. Teşbih ona delalet ettiği için sıfat hazfedilmiştir. Sonra şair yine tasarrufta bulunarak onu irdâf lafzıyla şöyle demiştir:

كَأَنَّ الثَّرِيَّا عَلَّقَتْ فِي مَصَامِيهَا
بِأَمْرَاسٍ كَثِيرَاتٍ إِلَى صَمِّ جَنْدَلٍ

Sanki Süreyya kendi yerinde, asılmış

Bükülmüş iplerle sabit kayalara,

¹¹⁵ İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 580.

¹¹⁶ İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 582, krş. Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 360-361.

Şair bunda da tasarrufta bulunarak onu hakikat lafzıyla ifade etmiştir:

أَلَا أَيُّهَا اللَّيْلُ الطَّوِيلُ أَلَا إِنِّجَلِ بِصُبْحٍ، وَمَا الْإِصْبَاحُ مِنْكَ بِأَمْتَلِ

Dikkat et, ey uzun gece! Açıl da olsun,

Sabah. Hoş sabah da senden daha iyi değil ya!¹¹⁷

İbn Ebi'l-İsba'a göre bu sanat şairin güç ve kudretini göstermektedir. Bu yüzden Kur'an kısıllarının çoğu sayısız belagat sanatlarıyla gelmiştir. Bu durum, izaha ihtiyaç duyamayacak kadar açıktır.¹¹⁸

Nezâhet (النزاهة)

“Nezâhet, adir olsa da başka sanatlarda da vaki olsa da genellikle hiciv sanatına özgüdür. Hiciv vb türlerin sözlerinin çirkin ve kaba lafızlardan beri ve uzak olmasıdır.”¹¹⁹ Cerîr'in şu sözünde olduğu gibi:

لَوْ أَنَّ تَغْلِبَ جَمَعَتْ أَحْسَابَهَا يَوْمَ التَّفَاضُلِ لَمْ تَرْنُ مِثْقَالًا

Tağlib kabilesi bütün soylarını toplasa da,

Övünme gününde, bir miskal etmezler!¹²⁰

Teslîm (التسليم)

“Konuşanın, ya olumsuz olduğu ya da imtina harfleriyle şartlanmış olduğu için olması imkansız olan bir şeyi farz etmesidir. Zikrettiği şeyin, şartlarının olması imkânsız olduğu için o şeyin kendisinin de vukuunun imkansız olması için. Sonra onun vukuunu cedelî olarak kabul eder ve vukuunda fayda olmadığı için takdirini vaki olmasının takdiriyle gösterir.”¹²¹ Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi:

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لَدَّهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ

Allah çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber hiçbir tanrı yoktur. Öyle olsaydı her tanrı, kendi yarattığını (alıp) götürürdü ve onlardan biri diğerine üstün gelmeğe çalışırdı.¹²²

117 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 582-83; krş. Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 659.

118 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 583.

119 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 584; *Bedî 'ul-Kur'an*, II, 292; krş. Hillî, Şerhu'l-Kâfiye, 91; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 172; Suyûtî, Şerhu *el-Mu'cem*, 297; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlü'l-Bedî'*, 178.

120 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 584; *Bedî 'u'l-Kur'an*, II, 292; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 173; Suyûtî, Şerhu 'Ukûdi'l-Cemân, 297; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlü'l-Bedî'*, 178.

121 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 587; *Bedî 'u'l-Kur'an*, II, 295; krş. Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 316.

122 Mü'minûn, 23/91.

Bu âyetin anlamı, “Allah Teâlâ ile beraber hiçbir ilâh yoktur” demektir. Sanki birisi şöyle demiştir: “Allah ile beraber bir ilâh olduğunu kabul etseydik, bu kabulden her ilâhın yarattığı şeye gideceğini ve birbirlerine üstün gelmeye çalışacaklarını, bu yüzden âlemde hiçbir işin gerçekleşmeyeceğini ve hiçbir hükmün icrâ edilemeyeceğini kabul etmemiz gerekirdi. Hâlbuki gerçek bunun aksinedir. Dolayısıyla iki veya daha fazla ilâh farz etmek muhâldir.”¹²³

İftinân (الإفتان)

“Konuşanın, nesib (gazel)- hamâse, hiciv – medih, tebrik- taziye ..vb söz sanatlarından iki zıt sanatı bir beyitte veya bir cümlede bir arada kullanmasıdır.”¹²⁴

أَحْبَبُكَ يَا ظَلُومٌ فَأَنْتَ عِنْدِي   مَكَانَ الرُّوحِ مِنْ جَسَدِ الْجَبَّانِ
وَلَوْ أَنِّي أَقُولُ مَكَانَ رُوحِي   حَشِيئَةٌ عَلَيْكَ بِأَدْرَةِ الطَّعَانِ

Ey zâlim! Seviyorum seni! Sen benim yanımda,

Korkakların bedenindeki rûh yerindesin!

Eğer ruhumun yerini söyleseydim

Senin saldırganların hedefi olmandan korkardım ¹²⁵

Şair burada “aşk” ve “tutku”yu birleştirmiştir.

Mürâca‘at (المُرَاجَعَةُ)

“Konuşanın, kendisiyle başkası veya başka iki kişi arasında geçen konuşmayı en veciz ibare, en latif mana, en güzel kalıp ve en kolay lafızlarla bir veya birden fazla beyitte ya da bir cümlede anlatmasıdır.”¹²⁶ Bunun en güzel örneklerinden biri Ebû Nüvâs’ın şu beyitleridir:

قَالَ لِي يَوْمًا سَلِيمًا   نُبَعِّضُ الْقَوْلَ أَشْنَعُ
قَالَ صِفْنِي وَعَلِيًّا   أَيُّنَا أَتَقَى وَأَوْرَعُ

123 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 587; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 295.

124 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 588; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 295; krş. İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 138; Suyûtî, Şerhu 'Ukûdi'l-Cemân, 309; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlü'l-Bedî'*, 163; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, I, 320; krş. Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 155; İsmail Durmuş, “İftinân,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (2000), XXI, 521-52.

125 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 588.

126 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru'l-Tahbîr*, 590; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 300; krş. İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, 264; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 99; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 218; Suyûtî, Şerhu 'Ukûdi'l-Cemân, 305; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 350; krş. Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 612.

قُلْتُ: إِنِّي إِنْ أَقَلَّ مَا فِيكُمْ بِالْحَقِّ تَجَزَّعَ
 قَالَ: كَلَّا، قُلْتُ: مَهَلًا قَالَ: قُلْ لِي، قُلْتُ: فَاسْمَعْ
 قَالَ: صِفْهُ، قُلْتُ: يُعْطَى قَالَ: صِفْنِي، قُلْتُ: تَمْنَعُ

Bir gün Süleyman bana dedi
 Bazı sözleri çok çirkin olduğu hâlde
 Dedi ki: Beni ve Ali'yi vasfet!
 Hangimiz daha muttaki ve daha faydalı?
 Dedim ki: Eğer ben söylersem,
 İkiniz hakkında gerçeği, üzülersün!
 Dedi ki: Aslâ! Dedim ki: Acele etme!
 Dedi ki: Bana söyle! Dedim ki: Dinle!
 Dedi ki: Onu vasfet! Dedim ki: O, iyilik yapıyor
 Dedi ki: Beni vasfet! Dedim ki: Sen, yapmıyorsun!¹²⁷

Selb ve îcâb (السلب والإيجاب)

“Methiye yazanın, bir sıfatı, başka hiçbir kimsenin ortak olmayacağı şekilde, övdüğü kimseye vermeyi kast etmesi, bu yüzden de o sıfatı sözünün başında bütün insanlardan nefyetmesi ve ardından övdüğü kişi için ispat etmesidir.”¹²⁸
 Ebu Nüvâs'ın şu beyitlerinde olduğu gibi:

إِذَا نَحْنُ أَثْنَيْنَا عَلَيْكَ بِصَالِحٍ
 فَأَنْتَ الَّذِي نُثْنِي وَفَوْقَ الَّذِي نُثْنِي
 وَإِنْ جَرَتْ الْأَلْفَاظُ يَوْمًا بِمَدْحَةٍ
 لِعَيْرِكَ إِنْسَانًا فَأَنْتَ الَّذِي نَعْنِي

Biz seni sâlih olmakla övdüğümüz zaman
 Seni övdüğümüz gibisin, hatta övdüğümüzden üstünsün,
 Eğer bir gün ağzımızdan övgü sözcükleri çıkarsa,
 Senden başka bir insan için; bil ki kastettiğimiz kişi sensin!¹²⁹

127 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 591-92.

128 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 593; krş. Hâşimî, *Cevâhiru 'l-Belâğâ*, 317-318; İbn Ebi'l-İsba' el- Mısıri bu sanatın da kendi buluşu olduğunu söyleyip, ardından da kitabının haşiyesinde hatasını düzelterek bu konuya başkalarının kitabında da rastladığını söylemiş; ancak onların kendinden önce bu ismi kullanmakla beraber getirdikleri şahitler bakımından farklı olduklarını belirtmiş ve Bedi'ü'l Kur'ân'ında da bunu kendisine nisbet etmemiştir. bkz. *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 593 (dibnot); krş. Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 509- 510.

129 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 593.

İbhâm (الإيهام)

“Mütekellimin, birbirine zıt iki anlama sahip bir söz getirmesi, bunları birbirinden ayırmaması, kelâmında bunları açıklayacak bir şey de zikretmemesi, bilakis kasten her iki durumu mübhem/kapalı bırakmasıdır.”¹³⁰ Birçok belagatçi bu sanata *tevcîh* derken¹³¹; Râzî, *el-muhtemil li 'z-zıddeyn* (iki zıdda –övgüye veya yergiye– ihtimali olan) demiştir.¹³²

Muhammed b. Hazm'ın, Hasan b. Sehl'in kızı Bûrân'ı Abbâsî halifesi Me'mûn ile evlendirmesi üzerine tebrik etmiş; fakat Hasan bütün tebrik edenleri ödüllendirip onu ödülünden mahrum etmiştir. Bunun üzerine Muhammed b. Hazm şu şiiri söylemiştir:

بَارِكْ اللَّهُ لِلْحَسَنِ   وَلِبُورَانَ فِي الْحَتَنِ
يَا إِمَامَ الْهُدَى ظَفِيرٌ   تَ وَلَكِنَّ بَيْنَتِ مَنْ؟

Allah, Hasan ve (kızı) Buran'ı bu evlikte mübarek kılsın.

Ey hidayet önderi! Sen evlendin, ama kimin kızıyla?

Hasan b. Sehl, şairin *بَيْنَتِ مَنْ؟* (Kimin kızıyla?) sözüyle övgü mü, hakaret mi kastettiğini anlayamamıştır.¹³³

el-Kavl bi'l-mûceb (القول بالموجب)

“Mütekellimin (*konusanın*), muhataba bir kelâmla hitap etmesi, muhatabın da mütekellimin kelâmındaki her bir müfred kelimeye yönelip, ona kendi lafzıyla mütekellimin anlamının aksini gerektiren bir anlam yüklemesidir.”¹³⁴ İbn Haccâc'ın şu sözünde olduğu gibi:

قُلْتُ: طَوَّلْتُ، قَالَ لِي: بَلْ تَطَوَّلَ   تَ وَأَبْرَمْتُ قُلْتُ: حَبَلٌ وَدَادِي

Dedim ki: Çok uzattım. Bana dedi ki: Bilakis lütfettin,

Dedim: Sıktım. (Dedi): Dostluk bağımlı¹³⁵

130 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 596; krş. Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 25-27.

131 Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 427; Kazvîni, *el-İzâh*, 284; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 263; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 302; Suyûtî, Şerhu 'Ukûdi'l-Cemân, 290-291; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlü'l-Bedî'*, 171.

132 Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz*, 176.

133 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 596-597; krş. İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 302; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğâ*, 315.

134 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 599; krş. Kazvîni, *el-İzâh*, 287; Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, II, 288; Taftazânî, *Muhtasar*, II, 266; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 258; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlü'l-Bedî'*, 203; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 198; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğâ*, 316; krş. Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 563.

135 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 599.

Hasru'l-cüz'î ve ilhâkuhu bi'l-küllî (حضر الجزئي وإلحاقه بالكلي)

“Mütekellimin, herhangi bir türe yönelip, onun nevi ve cinslerinin kısımlarını hasrettikten sonra, tazim için onu bir cins yapmasıdır,”¹³⁶ Şairin şu beytinde olduğu gibi:

وَدَارِ هِيَ الدُّنْيَا وَيَوْمَ هُوَ الدَّهْرُ   فَبَسَّرْتُ أَمَالِي بِمَلِكٍ هُوَ الْوَرَى

Ümitlerimi müjdeledim bir kralla, ki o bütün halktır,

Bir evle, ki o bütün dünyadır; bir günle, ki o bütün zamandır!

Şair, övdüğü kişiye tazimi, gitmekte olduğu evinin/sarayının durumunu yüceltmeyi ve ona kavuşacağı günü övmeyi amaçlamıştır. Bu yüzden övdüğü kişiyi “halkın bütünü”, ona kavuşacağı sarayı “bütün dünya” ve ona kavuştuğu günü ise “bütün zamanlar” olarak saymıştır. Böylece cüz’inin kısımlarını hasrettikten sonra, cüz’iyi küllî yapmıştır. Cüz’iyi küllî yapmasına gelince çünkü övdüğü kişi, “halk”tan bir cüz’dür. Sarayı “dünya”dan bir cüz’dür. Kavuşacağı gün ise “zaman”dan bir cüz’dür. Cüz’inin kısımlarını hasretmesi ise âlemin; zaman zarfları ve mekân zarflarından ibaret olması hasebiyledir. Şair bunu hasretmiştir.¹³⁷

Mukârene (المقارنة)

“Şairin, kelâmında istiâreyi teşbih veya mübalağa ile yada bunun dışında başka anlamlarla birlikte getirmesi ve bunu, etkisi ve yeri ancak bu sanatta uzman olan tarafından anlaşılacak tarzda gizli yapmasıdır.”¹³⁸ en- Nâbiğa ez-Zübyânî’nin şu sözünde olduğu gibi:

وَأَنْتَ رَبِّيعُ رَيْعِشِ النَّاسِ سَيِّبُهُ   وَسَيْفٌ أُعِيرَتْهُ الْمَيْتَةُ قَاطِعٌ

Sen ihsanı insanlara canlılık veren bir baharsın

Ölümün kendisine ödünç verildiği keskin bir kılıcsın

Şair, istiâre yaparak övdüğü kişiyi “bahar” olarak isimlendirmiştir. Çünkü bitkiler ve canlılar onun sebebiyle hayat bulmaktadır. İkinci mısradan da onu “kılıç” olarak adlandırmıştır. Çünkü düşmanlar onunla öldürülmektedir. Bu her iki istiarede de tam bir mübalağa vardır.¹³⁹

136 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru'l-Tahbîr*, 600; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 315-16; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 243; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 295; Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 144; Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 470- 471.

137 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru'l-Tahbîr*, 600-602; *Bedî'u'l-Kur'ân*, II, 317; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 244; İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb*, II, 295-96; Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, V, 145; Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 470- 471.

138 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru'l-Tahbîr*, 603; krş. Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 640-641.

139 İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru'l-Tahbîr*, 604.

Münâkaza (المناقضة)

“Şartı, –biri mümkün diğeri imkânsız– çelişik iki şeye bağlamadır. Mütakellimin bundan amacı, imkânsız olandır, mümkün olan değildir. Bu bağlamanın şart koşulanın olmamasına etki etmesi için bunu yapmaktadır. Konuşan sanki görünüşte kendisiyle çelişmektedir. Zira bir şeyin gerçekleşmesini, iki zıttın gerçekleşmesine bağlamıştır.¹⁴⁰ en- Nâbiğa ez-Zübyânî'nin şu sözünde olduğu gibi:

وَإِنَّكَ سَوْفَ تَحْلُمُ أَوْ تَنَاهَى إِذَا مَا شَبَّتْ أَوْ شَابَ الْغُرَابُ

Sen ya akıllanacaksın ya da akıllı görüneceksin!

Saçına ak düştüğü ya da karga beyazlaştığı zaman!

Şair, muhatabın akıllanmasını, hem saçının beyazlamasına bağlamış –ki, bu mümkündür– hem de karganın beyazlamasına bağlamıştır ki, bu imkânsızdır. Çünkü karga hiçbir zaman beyazlamaz. Burada şair birincisini değil ikincisini kastetmektedir. Yani, “Hiçbir zaman akıllanmayacaksınız!” demek istetmektedir.¹⁴¹

İbn Ebi'l-İsba', *Münâkaza* ile *Nefyü 'ş-şey' bi-îcâbih* arasındaki farkı da şöyle açıklamıştır: *Münâkaza*'da nefy ve îcâb yoktur. *Nefyü 'ş-şey' bi-îcâbihi*' ise, onda şart ta şart manâsı da yoktur.¹⁴²

İnfisâl (الانفصال)

“Mütakellimin, onunla yetindiğinde kendisine bir kusur yöneltilebilecek bir söz söyleyip, sonra da kendisini bu durumdan kurtaracak bir şey/ifade getirmesidir.”¹⁴³ Örnek:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ مَا فَرَقْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ

Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz bu Kitap'ta hiç bir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda onlar Rablerinin huzurunda toplanacaklardır.¹⁴⁴

140 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 607; *Bedî 'u'l-Kur 'ân*, II, 323; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 101; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 253; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cemân*, 300; Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 367; Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 649-651.

141 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 607; *Bedî 'u'l-Kur 'ân*, II, 323-24; krş. Hillî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 101; İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 253; Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cemân*, 300; Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, II, 367.

142 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 607; *Bedî 'u'l-Kur 'ân*, II, 324; krş. İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, I, 253.

143 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 'l-Tahbîr*, 609; krş. Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 198-199.

144 En'âm, 6/38.

İbdâ‘ (الإبداع)

“Şiirin bir beytinin tek tek kelimelerinin veya nesrin bir faslının ya da anlamlı cümlelerin kelimelerinin bir bedî‘ sanatını içermesidir. Öyle ki bir beyitte veya bir karinede kelimelerinin ya da cümlelerinin sayısına göre birden fazla bedî‘ sanatın bulunmasıdır.”¹⁴⁵

Bu sanatı keşfetme açısından yaptığı araştırmaları sonucu bu konuda Hûd Sûresi 44. âyet gibi bir örneği görmediğini ve ayetten 21 bedî‘ sanatı tespit ettiğini söyleyen¹⁴⁶ İbn Ebi’l-İsba‘ın, bu sanata dair verdiği örneklerden biri de şu şiiirdir:

فَضِحَتْ الْحَيَا وَالْبَحْرَ جُودًا فَقَدْ بَكَى الْ حَيَا مِنْ حَيَاءِ مِنْكَ وَالتَّطَمَّ الْبَحْرُ

Cömertlik bakımından yağmur ve denizin ayıbını ortaya döktün

Bu yüzden yağmur senden utandığı için ağladı, deniz ise dalgalandı

Bu şiiirde şu bedî‘ sanatları vardır:

(i) Hüsnü’-t-ta‘lîl: فَضِحَتْ الْحَيَا مِنْ حَيَاءِ مِنْكَ sözünde *hüsnü’-t-ta‘lîl* vardır.

(ii) Taksîm: فَضِحَتْ الْحَيَا وَالْبَحْرَ sözünde *taksîm* vardır. Çünkü “yağmur ağladı” ve “deniz dalgalandı” sözleriyle bunların her birinin özel yönü zikredilmiştir.

(iii) Mübâlağa: Övülen kimseden utandıkları için yağmurun ağladığı ve denizin dalgalandığı ifade edilerek *mübâlağa* sanatı yapılmıştır.

(iv) Cem‘: فَضِحَتْ الْحَيَا وَالْبَحْرَ sözünde *cem‘* sanatı vardır.

(v) Reddü’l-acüz ale’s-sadr: İki الْبَحْرَ kelimesinin zikredilmesinde *reddü’l-acüz ale’s-sadr* sanatı vardır.

(vi) Cinâs: الْحَيَا ile حَيَاءِ kelimeleri arasında tam *cinâs* vardır.¹⁴⁷

Hüsnü’l-Hâtîme (حسن الخاتمة)

Şairin veya yazarın kelâmını en güzel bir şekilde sona erdirmesi gerekir. Çünkü bunlar, kulaklarda kalan en son sözlerdir. Zira kelâmın diğer kısmından ziyade bu son sözler hafızada kalır. Bu yüzden belâgatçının kelâmını olgun, tatlı,

145 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, 611; *Bedî‘u’l-Kur‘ân*, II, 340; Hillî, Şerhu’l-Kâfiye, 292; İbn Hicce, *Hızânetu’l-Edeb*, II, 291; İbn Ma’sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 328; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, 318; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur‘ân*, 256; krş. Ahmed Matlûb, *el-Mu‘cem*, 23-24.

146 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, 611-13; *Bedî‘u’l-Kur‘ân*, II, 340-43.

147 İbn Ebi’l-İsba‘, *Tahrîru’l-Tahbîr*, 614-15; Hillî, Şerhu’l-Kâfiye, 294; krş. İbn Ma’sûm, *Envâru’r-Rebî‘*, V, 328-30; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, 318.

kuvvetli ve akıcı bir şekilde sona erdirmesi gerekir.¹⁴⁸ Kur'ân-ı Kerim'in sûre sonlarının tamamının hüsnü'l-hâtime olduğunu söyleyen¹⁴⁹ İbn Ebi'l-İsba'ın bu sanata örnek verdiği şiirlerden biri Ebû Nüvâs'ın şu mısralarıdır:

وَإِنِّي جَدِيرٌ إِذْ بَلَغْتِكَ بِالْغِنَى وَأَنْتَ بِمَا أَمَلْتُ مِنْكَ جَدِيرٌ
فَإِنْ تَوْلَنِي مِنْكَ الْجَمِيلَ فَأَهْلُهُ وَإِلَّا فَإِنِّي عَاذِرٌ وَشَكُورٌ

Sana ulaştığım zaman ben bir servete layığım

Sen de benim ümit ettiğim şeyi vermeye layıksın

Eğer senden bana bir iyilik gelirse, sen onun ehlisin

Aksi takdirde özür dilerim ve çok teşekkür ederim¹⁵⁰

Sonuç

Görüldüğü gibi hayatının büyük bir kısmını Eyyubiler döneminde geçiren İbn Ebi'l-İsba', bedî' ilmine önemli katkılarda bulunmuş olan bir Arap edebiyatçısıdır. O, bedî' ilmi konusunda *Tahrîru't-Tahbîr* isimli eserini yazarak, kendisinden önceki alimlerden de istifade ederek bu alana önemli katkılar sağlamıştır. Bizzat kendisi otuz bedî'î sanatı keşfederek bunları *Tahrîru't-Tahbîr* isimli eserinde Kur'ân-ı Kerim'den, hadislerden, Arap şiir ve nesrinden değişik örneklerle açıklamıştır. Daha sonra da Kur'ân-ı Kerim'deki bedî'î sanatları açıklamak üzere *Bedî'u'l-Kur'ân* isimli eserini kaleme almıştır. Böylece O, hem kendisinden önce yaşamış belagat bilginlerinin bedî' ilmi konusundaki eserlerinden ve ortaya koydukları sanatlardan istifade etmiş, hem de onlara katkıda bulunmuştur. Yer yer onları eleştirmekten de geri kalmamıştır.

Kendisinin keşfettiği otuz sanatı, kendisinden öncekilerin keşfedememelerine de hayretini ifade eden İbn Ebi'l-İsba'ın icat ettiği sanatların isimleri – yukarda da örneklerle anlatıldığı gibi - sırayla şu sanatlardır: Tahyîr, tedbîc, temzîc, istiksâ', bast, el-hecâ' fî ma'razi'l-medh, unvân, îzâh, ferâid, hîde ve intikâl, şemâte, tehekküm, tendir, el-iscâl ba'de'l-muğâlata, ilğâz ve ta'miye, tasarruf, nezâhet, teslîm, iftinân, mürâca'at, selb ve îcâb, ibhâm, el-kavl bi'l-mûceb, hasru'l-cüz'î ve ilhâkuhu bi'l-küllî, mukârene, münâkaza, infisâl, ibdâ', hüsnü'l-hâtime.

148 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 616; krş. İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, 273; Hillî, Şerhu'l-Kâfiye, 333; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 493; Mer'î el-Hanbelî, *el-Kavlü'l-Bedî'*, 118; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 324; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, 363; Ahmed Matlûb, *el-Mu'cem*, 463-464.

149 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 620; krş. Hillî, Şerhu'l-Kâfiye, 333; İbn Ma'sûm, *Envâru'r-Rebî'*, VI, 325.

150 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, 618.

İbn Ebi'l-İsba', bazı belagat âlimlerinin yaptığı gibi, bedî'î sanatları lafzî ve manevî diye ikiye ayırmamıştır. O, açıkladığı her bir sanatı Arap şiiri, Kur'ân âyetleri, hadisler, büyüklerin sözleri, atasözleri, özdeyişlerden örneklerle izah etmiştir. Onun bedî' ilmüne yaptığı önemli katkılarından biri de, birbirine benzer sanatlar arasındaki farkları açıklamasıdır.

Kaynakça/References

- Allân, İbrahim Mahmud. *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*. Birleşik Arap Emirlikleri: 2002.
- Arslan, Ahmet Turan. "Askerî, Ebû Hilâl." *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, III, 489-90. 1991.
- Atîk, Abdulazîz, İlmü'l-Bedî'. Beyrut, ty.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbu's-Sinâ'ateyn: el-Kitâbe ve'ş-Şi'r*. Tahkik Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, 1371/1952.
- Dikici, Recep. "Hafâcî, İbn Sinân." *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 71-72. 1997.
- Durmuş, İsmail. "İbn Ebû'l-İsba." *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIX, 467. 1999.
- Durmuş, İsmail. "İbnü'l-Esir, Ziyâeddin." *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 30-32. 2000.
- Durmuş, İsmail. "İftinân." *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 521-52, 2000.
- Durmuş, İsmail. "Sekkâkî, Ebû Ya'kûb." *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, 332-34, 2009.
- Durmuş, İsmail. "Tedbîc." *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XL, 257. 2011.
- Gölcük, Şerafettin. "Bâkîllânî." *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (1991), IV, 531-35.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah. "Bedî'". *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (1992), V, 320.
- el-Hanbelî, Mer'î b. Yûsuf. *el-Kavlu'l-Bedî' fi İmi'l-Bedî'*. Riyâd: 1425/2004.
- Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. Beyrut, ty.
- Hıfînî, Muhammed Şeref. "Bedî'u'l-Kur'ân Mukaddimesi." Kahire: 1383/1963.
- Hillî, Safiyuddîn Abdülaziz b. Serâyâ b. Ali. *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye*. Tahkik Nesîb Nişâvî, Beyrut: 1412/1992.
- İbn Ebi'l-İsba' el-Misrî. *Tahrîru't-Tahbîr fi Sinâ'ati's-Şi'r ve'n-Nesr ve Beyânî İ'câzi'l-Kur'ân*. Tahkik Hıfînî Muhammed Şeref, Kahire: 1383/1963.
- İbn Ebi'l-İsba' el-Misrî. *Bedî'u'l-Kur'ân*. Mısır: ty.
- İbn Hicce, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ali b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî. *Hızânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*. Beyrut: 1987.
- İbn Ma'sûm, es-Seyyid Ali Sadruddîn b. Ma'sûm el-Medenî. *Envâru'r-Rebî' fi Envâ'i'l-Bedî'*. Tahkik Şakir Hâdî Şükr, Necef: 1388/1968.
- İbn Münkız, Üsâme. *el-Bedî' fi Nakdi's-Şi'r*. Tahkik Ahmed Ahmed Bedevî, Hâmid Abdülmecîd, Mısır: ty.
- İbn Reşîk, Ebû 'Ali el-Hasan b. Reşîk el-Kayrevânî. *el-'Umde fi Sinâ'ti's-Şi'r ve Nakdihi*. Tahkik en-Nebevî Abdülvâhid Şa'lân, Kahire: 1420/2000.
- İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî ez-Zâhirî. *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi*. Beyrut: ty.
- İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî ez-Zâhirî. *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*. yy, ty.

- İbnu'n-Nâzım, Bedruddîn b. Mâlik. *el-Misbâh fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. Tahkik Husnî Abdulcelîl Yûsuf, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire: ty.
- İbnu's-Sâbûnî, Cemâluddîn Ebû Hâmid Muhammed b. Ali el-Mahmûdî. *Tekmiletü İkmâli'l-İkmâl*. Tahkik Mustafa Cevâd, Bağdat: Matba'atu'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-İrâkî, 1377/1957.
- Kallek, Cengiz. "Kudâme b. Ca'fer". *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, 311. 2002.
- Kazvîni, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb. *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâğâ: el-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. Beyrut: 1424/2003.
- Kütübî, Salahuddin Muhammed b. Şâkir b. Ahmed ed-Dârânî. *Fevâtü'l-Vefeyât*. Beyrut: ty.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu'l- Mustalahâti'l- Belâğîyye*. Beyrut: 2000.
- Râzî, Fahreddîn, *Nihâyetü'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'câz*. Tahkik Nasrullah Hacımüftüoğlu, Beyrut: 1424/2004.
- Safedî, Ebu's-Safâ Salahuddin Halil b. Aybek b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. Beyrut: ty.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-Ulûm*. Ta'lik Na'im Zerzûr, Beyrut: 1407/1987.
- Sevim, Ali. "İbn Münkiz". *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XX, 221-22. 1999.
- Subkî, Bahâuddîn. *Kitâbu 'Arûsu'l-Efrâh fi Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*. Tahkik Abdulhamid Hindâvî, Kahire: 1423/2003.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. Şerhu 'Ukûdî'l-Cemân fi'l-Me'âni ve'l-Beyân. Tahkik İbrâhîm Muhammed el-Hamdânî, Emîn Lukmân el-Habbâr, Beyrut: 1971.
- Şensoy, Sedat. "Rummânî". *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 242-44. 2008.
- Şîrâzî, Ahmed Emîn. *el-Belîğ fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. Beyrut: 1422.
- Tabâne, Bedevî. *Kudâme b. Ca'fer ve Nakdu's-Şi'r*. Kahire: 1389/1969.
- Taftazânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer. *Muhtasaru'l-Me'âni*. Karaçi: 1431/2010.
- Tüccar, Zülfikar. "Bâkîllânî". *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IV, 531-35. 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahreddin er-Râzî". *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XII, 89-94. 1995.
- Yûnus, Hammûd Hüseyin. *en-Nakd inde İbn Ebi'l-İsba' el-Mısrî*. Dımaşk: 2010.